

MANDALJENA POBJEDNICA VELIMIRA DEŽELIĆA st.

Milovan Tatarin

1.

Velimir Deželić (1864 — 1941), sin Đure Deželića i otac Velimira Deželića ml., odreda poznatih književnika, svojedobno izuzetno popularan među čitateljima, s nakladama — pogotovo za današnje prilike — iznimno visokim,¹ u književnopovijesnim sintezama nije dobio nimalo laskave ocjene. U literarnome smislu on je Šenoin epigon, zakasnjeli izdanak prohujalih književnih moda, pseudoromantik.² Spominjalo ga se tek kao činjenicu, posebno naglašavajući da je njegovo — te pisaca kao što su Higin Dragošić, Ivan Devčić, Hinko Davila — »stvaralaštvo interesantno samo kao p o j a v a, i to u jednom razdoblju hrvatske književnosti koje pokušava uhvatiti osnovne tokove modernih literarnih strujanja u evropskim književnostima, a istodobno pojavljuju se, eto, djela koja po svojim stilskim karakteristikama pripadaju još predšenoinskoj epohi!«³

S druge pak strane, zanemarivanje Deželićeve rada pripisivano je — što je osobito vidljivo u Zborniku radova sa znanstvenoga skupa održanog 27. i 28. studenoga 1992. godine u Mariji Bistrici i Zagrebu — pritisku komunističke ideologije. Tako Dubravko Jelčić kaže da su sva tri Deželića »zamalo pola stoljeća bili žrtve ideološke diskriminacije intransigentne i srećom minule totalitarne vlasti«⁴

a gotovo istu formulaciju čitamo u radu Nedjeljka Mihanovića: »Lijeva ideološka intranzigentnost jednostrano (je) osporila svaku književnu i kulturološku vrijednost Deželićevu djelu.«⁵

Na pitanje o čemu je, zapravo, u slučaju Deželićeva stvaralaštva riječ, možda najbolje govori ritam pretiskivanja njegovih knjiga koji u najmanju ruku svjedoči da hrvatska književnost ipak nije napustila »književnost u funkciji konstituiranja moderne hrvatske nacije«. Naime, 1971. godine Matica hrvatska objavljuje romane *Prvi kralj i U buri i oluji*, a u Rijeci se 1992. godine ponavljaju *Hrvatske slave sjaj i Petar Krešimir*, i to u povodu priznanja Hrvatske. Godinu dana poslije u izdanju ABC Naklade tiskan je *Prokleti grad* te ponovno 1995. u Školskoj knjizi. Činjenica da Deželić uskrsava u politički kriznim trenucima čini transparentnom činjenicu da je njegova proza očito zauzeta ostvarivanjem izvanestetičkih ciljeva od kojih je, dakako, najjači buđenje i osnaživanje nacionalne svijesti, pripadnosti jednome narodu. Svjesno potiskivanje estetike u korist prosvjete i ojačavanja vjerskih i nacionalnih osjećaja odvelo je Deželića u hiperbolički stilski kompleks, u tendencioznost i pučki folklor, u fabuliranje, neprirodnu retoriku i patetiku. No, upravo je to i te kako važno za onaj književni koncept koji od književnosti čini *ancilla*: domoljubna eksplicitnost postaje u određenim trenucima važnija od kakve zahtjevne alegorije i metafore. Vrijeme, međutim, pokazuje da hrvatska kultura treba i takve pisce, i da se baš na njima pokazuje oprečnost između estetike i pragmatike: oni uglavnom ne zadovoljavaju zahtjevne književnopovijesne kriterije, ali ispunjavaju neke druge zadaće kojih se literatura ne može osloboditi te time izlaze u susret potrebama određenih slojeva čitatelja (ako je vjerovati Ljubomiru Marakoviću, Deželićevi su romani »naročito kod omladine, stekli veliku popularnost«)⁶ koji od književnoga djela ne traže novo i originalno, već poznato i tradirano, jednom riječju da bude popularno.

Zbog toga je u slučaju Velimira Deželića uvijek bio prisutan jedan »ali«: da, on jest didakt, da, »iz njegovih romana probija isti onaj duh koji je nadahnjivao našu rodoljubnu poeziju 19. stoljeća u rasponu od ilirskih budnica do Kranjčevićevih *Bugarkinja*«,⁷ ali slabiju literarnu vrijednost moguće je donekle amnestirati plemenitim ciljem koji treba imati u vidu kad se Deželićevi romani nađu na udaru književnopovijesne i književnoteorijske analize. Metaforično to zvuči ovako: »U mojim ušima još uvijek odzvanja pjesma hrvatskih junaka iz Deželićevih knjiga. Kao da čujem zaveslaje hrvatskih galija koje su plovile čarobnim hrvatskim Me-

diteranom javljajući svijetu da ovdje vlada Tomislav, Krešimir, Zvonimir... Svi se toga rado sjećamo sada kada na dnu mora leže zarđala sidra i žezla i kada se na obzoru pomalja hrvatska nezavisnost i sloboda, kada i opet možemo bez straha pjevati hrvatske pjesme i izdavati Deželićeve romane.«⁸

Godine 1994. Julijana Matanović objavljuje rad *Dijaloško čitanje Deželićevih romana*, prvu veću i ozbiljniju književnu analizu Deželićeva opusa, uzimajući u obzir svih jedanaest njegovih romana.⁹ Usmjeravajući se ponajprije na tematsko-motivsku povezanost i stvaranje ciklusâ (ciklus o Tomislavu i Krešimiru), na prepletanje povijesnih, religioznih i romantičnih tematskih svjetova, na dokumentarni sloj i preuzimanje onodobnih povijesnih spoznaja, ona će kušati ukazati na narativne strategije u pseudopovijesnoj romanesknoj izgradnji minuloga vremena. Dakako, u njezin će obzor ući i osmi Deželićev roman *Mandaljena pobjednica* koji — poput *Cara Dioklecijana* i *Prokletoga grada* — stoji izvan »tomislavijade« i »krešimirijade«, ali istodobno — svjetonazorom i tendencijom — jasno pokazuje osobine Deželićeve poetike.

2.

Izdvajam iz Deželićeva proznoga opusa *Mandaljenu pobjednicu*¹⁰ ne samo zato što ona ne spada u neki od spomenutih njegovih ciklusa, nego ponajprije zato što u tome romanu religiozni tematski sloj — i inače jak u Deželićevim romanima¹¹ — stupa u prvi plan, dok su povijesna zbivanja tek okvir, te da bih pokazao kako se tradicionalna tema realizira na književno tradicionalan način, to jest postupcima i sredstvima čije podrijetlo seže u dublje slojeve književne povijesti. Zanima me, dakle, način na koji je izgrađen tematski svijet romana i podrijetlo narativnih postupaka.

Iako sâm Deželić kaže da je *Mandaljena pobjednica* »historijski roman iz 17. stoljeća«, u kojemu je riječ o bosanskoj kršćanki koja je zavjetovana »Onome koji je za nas umro na drvetu križa«, tematsko-motivski sloj romana upravo je veoma star. Riječ je o vjerskoj ustrajnosti, o Božjoj milosti, o vrijednostima čistog kršćanskog života, dakle, o onome o čemu pripovijeda upravo sva srednjovje-

kovna književnost. Lociranje u određeni prostor (Bosna) i vrijeme (od 1624. do 1670) samo je prikladno povijesno ruho u koje se zaodijeva univerzalna poruka pa Deželićeva *Mandaljena pobjednica* nije ništa drugo doli alegorija o spasu duše ispriповijedana kroz konkretnu priču.

Iako naslov ponajprije asocira biblijsku priču i hrvatske barokne poeme, na njih se Deželić neće pozivati. On u neku ruku — čini se svjesno — vara budućega čitatelja te mu pod višestruko semantički opterećenim naslovom nudi priču obratnu od biblijske: njegova junakinja nije tjelesno griješila, a zatim se pokajala, Deželićeva *Mandaljena* uzor je kreposti cio svoj život. Međutim, poznavatelji apokrifne tradicije o znamenitoj bludnici i pokajnici, kao i oni koji poznaju hagiografsko-legendarnu književnost uopće, zamijetit će repertoar ustaljenih motiva od kojih je pisac sklopio priču o bosanskoj djevojci iz 17. stoljeća. Struktura romana oslanja se zapravo na strukturu svetačkih životopisa, tek što je autor priču o Božjem odabraniku, koji zbog vjere trpi mnoge nedaće, prilagodio odabranome vremenu. Doista, riječ je o vrlo jednostavnoj, za srednjovjekovne životopise tipičnoj postepenoj strukturi utjelovljenoj u preprekama koje se glavnome liku isprečavaju na putu ostvarenja cilja, u *Mandaljeninu* slučaju zaređenju i sjedinjenju s Nebeskim Zaručnikom. *Mandaljena pobjednica* komponirana je od neovisnih, motivacijski slabo povezanih narativnih blokova koji logično ne proistječu jedan iz drugoga, koje se može nizati u beskraj, jedino što ih vezuje jest jedinstven lik: otmica i prisilna *Mandaljenina* udaja za Franu Božića; služba kod paora Lovre u Srijemskoj Mitrovici; služba kod kiridžije Stjepana u Modriči; služba kod Turaka i spašavanje Vuka Zrinskoga, rođaka Juraja Zrinskoga; služba kod Vuka; odlazak u Dalmaciju; povratak u Bosnu; odlazak u Dalmaciju pa u Veneciju; odlazak u Rim, zaređenje, smrt. Poput svih svetaca koji za života trebaju proći, slikovito kazano, osobni križni put, kojemu ne mogu odgonetnuti uzroke, ali vjeruju da je od Boga određen, tako i *Mandaljena* svladava prepreku za preprekom da bi završila život kao svetica o čiju se haljine otima svjetina ne bi li koji komadić uzela kao relikviju i čiji će život biti uvršten u »Svetačka Žića«. Pritom je osobito važno uočiti motiv bijega od zemaljskih dobara, odjeljivanje od svijeta te motiv špilje, simbol pustinjaštva i stalno mjesto svetačkih životopisa, posebno onih koji su nastali nakon što je Milanskim ediktom 313. godine car Konstantin priznao kršćanstvo. Dakako, nemimolazna je sastavnica svetačkih *vita* molitva, zazivanje Boga i Blažene Djevice Marije, zavjetovanje tjelesne neoskvrnjenosti, odbijanje

bračnoga zavjeta, asketizam i trapljenje tijela (na jednome se mjestu kaže da je Mandaljena, kad nije imala druge hrane, pasla travu; dok je pak boravila u špilji spavala je s kamenom pod glavom), molitvena obamrlost (kad Mandaljena uspije pobjeći otmičarima Frani i Mustaju, ona odlazi u crkvu sv. Mihovila i zapada u mistični trans poslije čega je otmičari ne mogu podići; uspijeva im to tek nakon što joj spomenu Božje ime, nakon čega se osvijesti), čuda (Mandaljena pogledom prisili Mustaja da »ostane kao zakopan na svome mjestu«, Mandaljena moli i kiša prestane), mistični glasovi,¹² othrvavanje napastima tijela,¹³ pokušaj oduzimanja nevinosti,¹⁴ a nerijetko će se sretati i motiv žene preodjevene u muškarca.

Pripovijedajući o sudbini iznimno religiozne bosanske djevojke, Velimir Deželić oživjet će — na mnogo doslovniji i manje sofisticiran način — srednjovjekovni motiv psihomahije. No, duhovni boj Deželićeve junakinje neće biti podignut na razinu zahtjevne alegorije, nego će se događati isključivo u Mandaljeni samoj. Na mnogim mjestima romana, u formi unutarnjega monologa, ispovijedat će Mandaljena vlastite dvojbe: treba li se nakon otmice vratiti u roditeljski dom ili živjeti kao pustinjač, kako će živjeti u osami, može li to uopće izdržati, kuša li je Bog kišom i daje li joj time nekakav znak, osjeća li prema Vuku Zrinskome nešto više od ljudskoga milosrđa? Jer, kao i u svakom svetačkom životopisu u kojemu se po prepoznatljivoj pripovjednoj shemi glavni junak suočava s pojavama himbenoga svijeta koje treba svladati da bi postigao smisao života — sjedinjenje s Bogom — tako se i u Deželićevoj *Mandaljeni pobjednici* oživljava, doduše u znatno pojednostavnjenu obliku i ugođen s ukusom i potrebama određenog tipa publike¹⁵, srednjovjekovni obrazac psihomahije, odnosno kršćansko učenje po kojemu je čovjekov život neprekidna borba materijalnoga i duhovnoga. Pritom se inzistira na okrepljujućoj snazi vjere, neprekidnom molitvenom zazivanju Boga, da bi u konačnici junak dobio zasluženu nagradu: on postaje pobjednik. Mandaljenina sudbina — baš poput sudbine bilo kojega kršćanskog junaka — ilustracija je temeljne kršćanske ideje o spasu koji je moguće ostvariti tek vjerom i unatoč svim iskušenjima.

Nije, međutim, Deželićeva Mandaljena bliska kršćanskim priznavateljima i asketima samo po bogobojažnom životu čiji je glavni sadržaj strasno ufanje i neprekidno molitveno zazivanje Boga i Blažene Djevice Marije, po neprekidnom bijegu od ljudi, ona je utjelovljenje idealne kršćanke i po jednoj vrlo bitnoj osobini — čuvanju djevičanstva. Oblikujući lik po uzoru na nekadašnje svetice i svece,

Deželić je Mandaljeni sasvim prirodno pridao i najvažnije obilježje — spolnu čistoću koju je srednjovjekovno kršćanstvo osobito cijenilo, jer je upravo tjelesna neoskvrnjenost bila gotovo jednakovrijedna zamjena za žrtvu nekadašnjih martira, ujedno glavni dokaz osobite i nesvakidašnje pobožnosti, jednim od glavnih preduvjeta stjecanja statusa sveca. Deželić tu Mandaljeninu osobinu ističe već na prvoj stranici romana, poslije je višeputno ponavlja, da bi u konačnici ona bila apostrofirana kao krunska potvrda njezine svetosti:

Godine 1663. stupila je u koludrički samostan sv. Siksta i Domenika Magnapoli u Rimu kao trećoretka gošća. Franjicu Slavonku — kako su je uzvali: Francesca Schiavona — smatrali su svi uzorom djevičanske kreposti. Pa kad je rimsko samostansko zvono 30. prosinca 1670. navijestilo da je umrla, brzo je širom pukao glas o njezinoj svetosti. (str. 125)

Teško je doista znati kakva je nekoć recepcija Deželićeva romana bila i kako su čitatelji njegova vremena reagirali na *Mandaljenu pokornicu*. No, današnji se književnopovijesno kompetentan čitatelj jednostavno ne može oteti dojmu da pred sobom ima lik koji je oblikovan po modelu kršćanskoga viteza koji vojuje za vjeru i kojega rese upravo one karakteristike koje su bile inherentne pojmu sveca kakav je oblikovan od biblijskih preko pretkršćanskih do kršćanskih vremena u hagiografskoj literaturi. Doista, kad se zanemare prostorno-vremenske odrednice povijesnoga svijeta u koji je fabula romana smještena, kad se zaborave stvarna imena koja Deželić neizravno ili izravno upleće u radnju (ban Kulin, Stjepan Tomašević, Vuk Zrinski, Matija Divković, Bartul Kašić, Marko Križevčanin), kad se »izostave« hrvatsko-turski sukobi i sudbina bosanskih katolika pod Turcima, kad se, dakle, pozornost usmjeri na strukturu Mandaljenina lika, jasno se uočava paralelizam s modelom kakav je predstavljen u svetačkim životopisima. Po svojim karakteristikama Deželićeva Mandaljena kao da izranja — kao *exemplum* — iz vremena pobjede kršćanstva u 4. stoljeću kad se javlja »veliki pokret bijega u pustinju, potrage za spolnom čistoćom kao i za samoćom«. ¹⁶ Velimir Deželić jednostavno je ponovio invarijantni model nekadašnjega priznavatelja u svim njegovim bitnim sastavnicama, istodobno ga obogaćujući nekim osobinama usklađenim s osobnom ideologijom i težnjama koje je upisao u sve svoje romane.

Mandaljena pobjednica roman je nastao u tradiciji svetačkih životopisa, što je vidljivo i u njegovoj linearnoj, kronološki organiziranoj naraciji, i u tematsko-motivskom sklopu koji odreda čine opća mjesta što se lako pronalaze u hagiografsko-legendarnoj srednjovjekovnoj tradiciji, i u strukturi lika koji je oblikovan po uzoru na srednjovjekovne askete. Doista, Deželićeva se Mandaljena — u topografiji sedamnaestostoljetne Bosne — ponaša poput kršćanskih junakinja i junaka: zavjetujući čistoću, odbija brak poput svetoga Aleksija, opire se napastovanju poput Josipa prekrasnoga, povlači se u špilju poput apokrifne Magdalene, preodijeva se u mušku odjeću poput Eugenije i Apolinaris itd. Osim toga, nemoguće je ne zamijetiti kako se Deželić u oblikovanju Mandaljenina lika utječe patetičnoj retorici. Doista, monološko-dijaloške partije romana ukočene su i artificijelne, prepune patosa. Riječ je, zapravo, o još jednoj osobini svetačkih životopisa čije podrijetlo seže u doba prestanka progona kršćana kad se pučka mašta više nije zadovoljavala jednostavnim aktima i pasijama nego je željela što detaljnije i fantastičnije pripovijesti o mučenicima.¹⁷ Opširni govori mučenika postali su sastavni dio epskih pasija, a oblikovani su tako da martira prikazuju kao nepokolebljivoga mučenika za Kristovu vjeru. Mandaljena, dakako, nije martirica, no njezini su iskazi impostirani kao patetične retoričke tirade opskrbljene stereotipnim metaforama u kojima se mehanizam prijenosa lako prepoznaje. Navodim dva karakteristična primjera:

— *Otale, grešna utvaro! Zar ne vidiš, da glumiš đavola zavodnika, koji je tako htio da zavede moga Isusa, kad ga je uznesao nad hram jerusolinski? Odlazi i ne takni liljana moje duše! Molit ću za tebe pred oltarom, da izliječi bolesnu dušu tvoju i da svojim melemom zacijeli ranu, koju ti je zadala nesretna ljubav prema meni. Moja duša traži sreću daleko od zemaljske prašine. O, ti ne znaš, kako sam sretna, kad mogu u hramu Božjem govoriti sa svojim Bogom. Vjeruj, molit ću skrušeno za tebe, brate moj. (str. 4-5)*

— *Najsladi moj Gospodaru, kako li sam ja nevoljna grešnica zaslužila toliku milost, toliku ljubav Tvoju? Što li sam ikada uradila svojim rukama u Tvoju čast, o maleni Isuse, da si se Ti, veličajni moj Bože, udostojao pogledati na me i prignuti obraz svoj sveti k meni? Što sam učinila? Što sam govorila? Što sam mislila? Ako li sam naumila Tebi služiti, ali zar to nisi Ti te misli udahnuo u moju dušu? Ako li*

sam zavjetovala svoje djevičanstvo Tvojoj presvetoj Majci, ali tko je posijao sjeme te želje u srce moje, ako ne Ti? Tko mi je dao pobude, tko jakost? A onda s koliko milosti obasuo si me, dragi Isuse, radi te dobre nakane, uz koju sam pristala mile volje! O ljubavi duše moje, tko da se ne odazove tolikoj ljubavi? Tko da bude tako ledena srca, da te ne sluša i da se ne odazove na mili poziv Tvoj? Tko da ne potrči, da Tebi služi? Zar ima bolova i muka na tom svijetu, kojih ne bih podnesla radi Tebe i Tebi za ljubav? Moj Isuse... moj Isuse... moj Isuse!... (str. 43)

Utjecaj je svetačke literature u Deželićevu romanu nedvojbjen i veoma očigledan. On je, odlučivši pripovijedati o bosanskoj djevojci, jednostavno uskrasnio topički repertoar karakterističan za kršćansku hagiografiju. Deželić se poetički vraća srednjovjekovnim slojevima europske književnosti, oblikujući po svemu plošan, predvidljiv, idealiziran i statičan lik u kojemu su, međutim, sažete sve vrline pravoga kršćanina. Izrazito katolički orijentiran kao čovjek i pisac — zbog čega ga je papa Pio XI. 1922. godine odlikovao Viteškim redom Grgura Velikoga — Deželić će posegnuti za tradiranom temom s kojom istodobno iz dubokih slojeva kršćanske književnosti preuzima i generička pravila, motivski repertoar i koncepciju lika stvarajući ne novu — kako kaže Andrić — hrvatsku »Ivanu Aršku«, nego tipičnu junakinju-sveticu mnogo puta opjevanu u različitim žanrovima hagiografske literature. Konačno, da je Velimir Deželić inspiraciju tražio upravo u takvome tipu literature, to jest da ju je poznao,¹⁸ razvidno je i iz nekih dijelova romana gdje će se neizravno ili izravno spominjati poznati primjeri iz Biblije i hagiografsko-legendarne tradicije. Mislim pritom na rečenicu: »Da joj bar Gospod pošalje gavrana, kakvog je poslao velikome pustinjaku, ili da joj bar pošalje milovidnu srnu!« (str. 53) koja, dakako, priziva legendu o svetom Pavlu Pustinjaku. Osim toga, pokušaj Mlečanke Đovane da zavede preodjevenu Mandaljenu gotovo je preslikana scena Putifarkina napastovanja Josipa, na što pisac, uostalom, referira Đovaninim pitanjem: »Ja sam Putifarka, ali ti nisi valjada Josip?« (str. 166)

3.

Po poetičkim osobinama Deželićev roman *Mandaljena pobjednica*, kao što se dalo vidjeti, sasvim je u tradiciji svetačkih životopisa. Jednostavne konsekutivne kompozicije utemeljene na principu »i tada... i tada... i tada«, s likom koji se »javlja kao nosilac određene ideje, ideje dobra ili ideje zla«, koji je »tipičan u svojoj savršenosti, u svojoj apsolutnoj dobroti«¹⁹, s uobičajenim tematsko-motivskim sklopom karakterističnim za žanr *vite*, s jasno naglašenom idejom Božje dobrote i vrijednosti čistoga kršćanskoga života, s čestim molitvenim dionicama i invokacijskim zazivima, s jasno tendencijom prema vjerskoj didaktičnosti i moralnom poučavanju, *Mandaljena pobjednica* roman je koji u sebi sintetizira najvažnije odrednice popularnog srednjovjekovnog žanra.

Istodobno, Velimir Deželić je i u taj roman — u kome je povijesno ipak dekor za vječnu temu — unio ideologeme i mitologeme karakteristične za cjelokupan njegov prozni opus. Smještajući radnju u sedamnaestostoljetnu Bosnu fabularno će zahvatiti u kršćansko-turski sukob ne kloneći se izrazito negativne slike protivnika te je sekundarni sloj romana posvećen u našoj književnosti mnogo puta opjevanoj temi križa i polumjeseca. Turci se neprekidno pojavljuju kao opasnost, gotovo kao Božja kazna, bilo da je riječ o njihovoj vladavini u Bosni uopće, bilo da je riječ o njihovoj prodoru u hrvatske krajeve, o prodoru do Beča, konačno i kad je riječ o Mandaljeninu strahu za vlastiti život i čast (»Zar da postane robinja divljačke požude opakoga Turčina?«, str. 33). Dakako, ne treba prešutjeti činjenicu da Deželićev roman nije lišen ideja o vjerskoj toleranciji.²⁰ Tako će na jednom mjestu pisac kazati da Mandaljena malome Stipici »nije nipošto usađivala mržnju na muslimane« (str. 12), a na drugome pak da preodjevena junakinja (sada u liku mladića Ivana) na ugarskome ratištu pomaže svim ranjenicima bez obzira na njihovu konfesionalnost: »Nije pitao, da li je ranjenik kršćanin ili Turčin. S istom ljubavlju njegovao je i Turke i kršćane« (str. 88).

Povijesni sukob između Turaka i kršćana u Deželićev se roman uvlači na dva načina: ili je riječ o analeptičkim ekskurzima u kojima se evociraju prošli događaji, kao što to, primjerice čini fra Martin Brguljanin koji Mandaljeni pripovijeda o pogibiji posljednjega bosanskoga kralja Stjepana Tomaševića (str. 21), ili se pak pripovijeda o događajima koji su u okviru epske radnje, kao što je to slučaj s

»kreševom« oko Balatona u kojemu u zarobljeništvo pada Vuk Zrinski. No, iako su Turci u *Mandaljeni pobjednici* prikazani kao osvajači i zvijeri — što je osobito naturalistički opisano u sceni tzv. »danka u krvi« kad haračlije dolaze pokupiti djecu za vojsku, a djevojčice za harem i kad Turčin Mandaljeninu pobratimu Stipici jednostavno raskoli glavu sabljom damaskinjom — iako se upravo u Turcima vidi izvor svekolike nesreće i zapreka povratku na »stare slave sjaj«, ipak Deželić tijekom cijeloga romana uz protutursku ideologiju provlači mitologem o Hrvatima i muslimanima kao braći. Već na prvim stranicama romana autor neprekidno ponavlja da su Frano Božić i Mustaj braća:

Nije još Frane Božić pravo bio dopjevao pjesme, kad izađe pred njega rođeni mu brat muslimanske vjere, Mustaj, sin poglavitog age onoga područja, miljenika bosanskoga beglerbega. Pozdravivši svoga brata katolika i nazvavši mu dobru sreću smiješeći se zapita:

— Ti pjevaš, vesela ti majka? (str. 5)

Frane Božić prekine svoga brata... (str. 6)

— Kaka je to nevolja na tebe pala! Ne valja to. Možeš da i ugineš od tuge. Pa ono... De... Nije Manda jedina... — smrknuto reče brat bratu.

Frane pogleda začuđeno brata, kao da ne razumije, a onda strese ljutit glavom i ošine brata oštrim pogledom... (str. 7)

— Hoće! Kako ne bi Ta ti si mi rođeni brat, a oni mene vole. Reci samo pristaješ li ili ne?

A Franu se lice zarumeni:

— I ti ćeš to učiniti za mene, brate? (str. 8)

S jedne, dakle, strane Velimir Deželić slijedi već poznatu antitursku temu, služeći se pritom uvriježenim repertoarom stilskih oznaka za turskoga neprijatelja,²¹ s druge pak u roman unosi i političko-etičku komponentu o nužnosti suživota pripadnika dviju različitih vjera. Doduše, stajalište po kojemu među Hrvatima i muslimanima treba vladati bratski odnos ipak biva ograničeno vjerskim razlikama²² te se pokatkad Deželiću — iako slijedi demokratsku ideju o jednakosti i ravnopravnosti

— znade omaknuti i pokoja misao, makar izrečena i sasvim blagim tonom, koja u sebi sadrži naznake nepremostivih razlika između dvaju naroda:

Ona mu nije nipošto usađivala mržnju na muslimane, ta toliko su ih u srodstvu imali, a bosanski muslimani njezina roda i koljena jednako su trpjeli od nasilja sultanovih ljudi, jednako su trpjeli i ljutili se na Turke kao i kršćani. Ne, ona nije usađivala mržnje, ako joj je i bilo žao srodnika, da nijesu iste vjere, ali je zato odlučno tražila da njezin mali sudrug bude pravi katolik i da se nikako ne odrekne vjere svojih otaca. (str. 12)

Upravo je čuvanje vjere jedna od središnjih ideja *Mandaljene pobjednice*. Nije tu, dakako, samo riječ o odluci glavne junakinje da život posveti Kristu, riječ je o poznatom Deželićevu stavu kako se upravo u vjeri čuva identitet jednoga naroda. Zato se tijekom cijeloga romana inzistira na katoličanstvu, na pripadnosti katoličkoj crkvi. Borba Mandaljenina upravo je borba za vlastito vjersko opredjeljenje, zato ona i poprima ponešto od pretkršćanskih mučenika koji su životom plaćali vjeru u Boga. Čuvanje vjere za Mandaljenu je — konačno i za samoga autora — pitanje života:

Nas dvoje pred Tobom, Kriste Gospodine, i pred cijelim dvorom nebeskim prisizemo, da ćemo ti vjerni ostati, Tebi i Tvojim Crkvi katoličkoj i da ćemo radije i najstrašniju smrt podnijeti, nego li da prijedemo na drugu vjeru. Neka nas muče najstrašnijim mukama, mi ćemo ostati u krilu svete matere Crkve. Tako nam Bog pomogao. Amen. (str. 13)

Dok su nekadašnji martiri umirali pritisnuti najstrašnijim mukama rimskih careva, ne odričući se pritom Krista, Mandaljena se bori kako bi sačuvala vjeru, jer se tako, zapravo, bori za vlastiti identitet. U njezinu je liku Deželić utjelovio ideju o nacionalnome identitetu kao vjerskom identitetu. Nije stoga čudno što Mandaljena u jednome trenutku — nakon što je oteta i prisilno vjenčana s Franom — između kršenja zavjeta djevičanstva i mogućnosti da je Mustaj nasilno odvede u harem, ipak bira, kako kaže, »katolički brak nego da me Turčin unesreći«. Doduše, ona će se poslije pokajati i pomisliti da bi ipak bilo bolje da je izgubila život od turske ruke, nego što je između dva zla odabrala odustajanje od zavjeta Gospi. Dakako,

Mandaljeni se nije dogodilo ni jedno ni drugo — niti je prekršila zavjet, niti je pošla za inovjerca, bile su to samo kušnje na koje ju je stavio Bog. Ipak, Deželić ustrajava na njezinoj vjerskoj posebnosti hoteći istaknuti važnost očuvanja katoličanstva koje je nepobitan dio ne samo pojedinca, nego naroda u cjelini, što je upravo usklađeno s devetnaestostoljetnom organicističkom koncepcijom.

Drugi važan ideologem u romanu mogao bi se slikovito opisati naslovom Deželićeva romana iz 1924. godine. Doista, »hrvatske slave sjaj« ugrađen je i u temelj *Mandaljene pobjednice*. Naime, iako Velimir Deželić ovaj put ne uzima za glavne junake slavne osobe hrvatske povijesti, iako se sjajna vremena hrvatskih vladara pojavljuju tek u sjećanjima i reminiscencijama, dakle na marginama glavne radnje, ipak u fabulu o pobožnoj bosanskoj djevojci, koja ustrajnošću i upornošću uspijeva ostvariti cilj, unosi i ideju o Naciji i Državi. Sintagma »Za krst časni i slobodu zlatnu« — inače naslov romana Milutina Mayera iz 1904. godine — pojavljuje se triput u *Mandaljeni pobjednici* i najbolje sintetizira Deželićevu težnju koju je iskazivao u svim svojim povijesnim romanima. Zapravo bi se moglo reći da je upravo misao o hrvatskoj prošlosti kao dobu kad je »zemljom med i mlijeko teklo i kad je sve bilo puno zlata i srebra« (str. 9) temeljni ideologem Deželićeva proznoga opusa. Čuvanje ideje o državnosti i samobitnosti u tekstu — u vremenima kad je nije bilo u stvarnosti — držao je taj pisac valjda glavnom svojom zadaćom. U prošlim vjekovima vidio je ono što je žudio ponovno vratiti, iz njegove perspektive proteklo se doista ukazivalo u zlatnim obrisima, gotovo nekom vrstom utopije koju ponovno treba ostvariti. Hrvatska povijest tako za Velimira Deželića nije ništa drugo do ponovno ostvarivanje onoga što je bilo, izgubilo se, ali se treba iznova obnoviti. Upravo zbog toga on će i Mandaljenu prikazati ne samo kao vjernicu koja teži apsolutnoj osobnoj čistoći i pobožnosti, ali koja istodobno želi očuvanje vjere vlastita naroda, nego i kao utjelovljenje hrvatske žudnje za slobodom. »O Bože moj, Bože moj, kad će ta teška vremena prestati? Kad ćeš Gospode, osloboditi svoje Hrvate?« — uzdisat će Mandaljena, želeći i sama pridonijeti ostvarenju žuđenoga sna. Na više će mjesta u romanu Deželić isticati ideju Nacije, Slobode, Države i Vjere:

Ne će ni tebe, sinko. Pa ako kada dođeš u vojsku bana Zrinovića, isporuči mu, da si našao staricu s unučićem u koljevci, koja ga pozdravlja i koja ga blagosliva. Reci mu, da je moj sin umro za hrvatskoga bana, jer se nadao, da će doći, da oslobodi ovaj narod, svoj narod iz turskoga ropstva, da nam vrati doba Kulina bana

i Tvrta kralja i da na bijelome konju svojem pobjedničkim mačem osvoji staru i slavnu djedovinu. (str. 57-58)

Svu bol ovoga naroda vidjela je Ivan-Mandalijena na svoje oči i sav taj bol duboko se usjekao u njezinu mladu dušu. Nešto veliko htjela je da učini za taj svoj ubogi narod, za taj hrvatski narod. Htjela bi da postane mučenicom za nj, velikom mučenicom, da ispašta za njegove grijehе, da mu isprosi dane zlačane slobode, da iza ovoga mraka ropstva, iza ove tmine sužanjstva svane novi dan slobode i sreće. I u duši njezinoj stvarala se slika, kako u boju pred svima jezdi na vilovitu bijelcu i kako drži u ruci barjak slave. U duhu je vidjela, kako je slijede tisuće tisuće živih i zanosnih boraca i junaka. Ali ne samo to. Vidjela je, kako se s njom bore milijuni sablasnih sjena prošlih vijekova. Vidjela je u tim časovima, kako ustaju iz grobova stari kraljevi i vitezovi hrvatski, kako se sve više i više zgušćuju redovi junaka, mučenika, vitezova, svetaca i svih onih, koji su pregaženi, pogaženi, ispaćeni, poginuli za krst časni i slobodu zlatnu. (str. 72)

Hrvatstvo i katoličanstvo najvažniji su ideologemi u *Mandaljeni pobjednici* te je cjelokupna struktura romana ispunjena pripovijedanjem upravo o tim temama. Oblikujući *Mandaljenu* i njezin životni put na iskustvima kršćanske hagiografije, dajući joj obilježja karakteristična za kršćanske priznavatelje te u njezinu liku utjelovljujući ideal pobožnosti u općem značenju te riječi, imitabilan i vrijedan nasljedovanja, Deželić će istodobno adorirati hrvatsku nacionalnu povijest, snažno je povezujući s elementom katoličanstva. U njegovu se romanu stoga jasno odčitava koncepcija tumačenja povijesnih zbivanja koju nudi kršćanska eshatologija koja povijest vidi kao objektivnu Božju providenciju neovisnu o čovjekovim subjektivnim željama, namjerama i htijenjima. On kao da hoće reći da čovjek treba biti nadahnut slavnom hrvatskom prošlošću i njezinim vladarima, no povratak slobode i samostalnosti uvelike ovise o vjeri u Boga. Otuda *Mandaljena* može uzdahnuti i zapitati se:

Kad ćeš Gospode, osloboditi svoje Hrvate? ... Znam, grijesi naših otaca i grijesi naši zaslužuju i veću kaznu, ali Bože, gledaj na milosrđe svoje, a ne na grijehе naše! (str. 71)

Nije, također, slučajno što će u jednome trenutku Vuk Zrinski kazati: »Ako ovu noć sretno prođemo, upalit ću svijeću, debelu ko moje tijelo, na oltaru Majke Božje Trsatske — križao se pobožno Vuk« (str. 97), čime se ponovno ljudsko junaštvo svodi na Božju odluku, kao što i svaki pravi junak to može biti samo ako je istinski pobožan. Time će Velimir Deželić staviti do znanja da je zastupnik nacionalne ideologije kojoj se u središtu nalazi nacija i vjera kao njezine dominantne odrednice i da se upravo čuvanjem i jačanjem svijesti o nacionalnoj i vjerskoj pripadnosti može dosegnuti sloboda. Vidljivo je tako u romanu prepletanje nekoliko ideologema različitoga vremenskog podrijetla: ponajprije, on nedvojbeno promiče hrvatski nacionalni koncept, opjevava i slavi hrvatsku nacionalnu povijest nemajući pritom više nikakvih slavenskih iluzija. S druge pak strane, uz pojam nacije on veže pojam vjere, točnije rečeno katoličanstva, zanemarujući pritom onu koncepciju koja je u 19. stoljeću bila osobito jaka, a koja je upravo u jeziku vidjela bitnu odrednicu nacije. Nadalje, ideologem hrvatstva u Deželića će donekle biti i zemljopisno determiniran obuhvaćajući osim hrvatskoga i bosanski prostor, pri čemu će se podržavati ideja o povezanosti Hrvata i muslimana unatoč vjerskim razlikama. Konačno, po tumačenju povijesnih zbivanja on je dionik ne novovjekovnih koncepcija o čovjeku kao političkom biću koji aktivno pokreće povijesni kotač, nego kršćanske koncepcije koja u Bogu vidi pravoga oblikovatelja povijesnoga tijeka.²³

Pišući Deželićev životopis, Rudolf Horvat će na jednome mjestu reći da »postade i Velimir oduševljenim učenicom dra. Ante Starčevića. Sam priznaje, da je u politici bio skrajnji radikalac, što više gotovo i revolucionarac«.²⁴ Doista, pravaška ideologija snažno je utkana i u *Mandaljenu pobjednicu*, ideja da hrvatski narod ima povijesno pravo na slobodu, ujedinjenje i vlastitu državu — koja u Starčevićevoj perspektivi uključuje i bosanski prostor, jer je on u »muslimanskom pučanstvu vidio najčišće Hrvate«²⁵ — nadahnjivala je Deželića u vremenima hegemonističkih ciljeva Austro-Ugarske Monarhije, a poslije i Kraljevine SHS. Vraćajući se u svojim romanima u hrvatsku prošlost, kušao je romaneskno ovjerodostojiti pravašku ideju o povijesnom pravu na državu, podsjećajući mnogobrojne čitatelje na junačka vremena hrvatskih kraljeva, što znači da se utopijska slika bolje budućnosti za njega nalazi u prošlosti. U tome je stavu Deželić sljednik Starčevićeva učenja, jer »pravaštvo je bilo restaurativna ideologija koja je svoje političke zahtjeve legitimirala reinterpretacijama hrvatske povijesti«²⁶ te i u njegovu

slučaju možemo govoriti o za naše prilike karakterističkom modernističkom pasatizmu koji je u prošlost bježao nezadovoljan sadašnjošću, kako bi ponovno — kako se to kaže na jednom mjestu u *Mandaljeni pobjednici* — osvanuli »dani zlaćane slobode«. Povijesni svjetovi koje Deželić uskrsava u svojim romanima, uključujući i *Mandaljenu pobjednicu*, čija će se fabula, međutim, oblikovati oko povijesno nevažnoga i staleški neekskluzivnoga, no dovoljno jasno simbolički opterećenoga lika koji, utjelovljujući otpor i vjeru u ponovnu slobodu, pripadaju korpusu tzv. »umjetnih svjetova« kojima se pisci razdoblja moderne rado utječu kako bi iskazali otpor trenutačnome stanju. Dakako, Deželićevo osvrtnje unatrag posljedica je njegova nezadovoljstva političkim statusom domovine, nemogućnošću ostvarivanja državotvornosti u uvjetima austrijsko-mađaronske presizanja, a poslije i ulaska u zajedničku državu triju naroda. Kroz priče o starim slavama i idealiziranjem protekloga, kušao je pokazati i dokazati pravašku tezu o historijskom pravu na samostalnost.

No, odabirom lika i njegovim ostvarivanjem u ključu ideala kršćanskoga junaka, Deželić se odmaknuo od suvremenoga liberalizma i s njim povezane sekularizacije društva, ali i od pravaštva. Jer, Starčević je stav bio da »katoličanstvo, odnosno Katolička crkva ne može izravno utjecati na oblikovanje ljudskoga, odnosno društvenoga života«. ²⁷ Sudeći po *Mandaljeni pobjednici* Deželić je — i sâm vrlo pobožan ²⁸ — držao da je upravo vjera najsnažniji kohezijski faktor te da samo — kako se moglo vidjeti — ufanje u Boga hrvatskome narodu može donijeti spas. Snažno povezujući katoličanstvo i hrvatstvo transparentno je istaknuo da je dionik ideologije koja je ojačala na prijelazu 19. u 20. stoljeće, a koju Mario Strecha naziva »katoličkim hrvatstvom«, definirajući je ovako: »U ideologiji katoličkoga hrvatstva izvorno liberalnokatolička ideja o važnosti religijskih ideja za život i razvoj hrvatske nacije doživjela je, međutim, određenu preobrazbu. Prije svega, katoličko je hrvatstvo stalo toliko isticati povezanost između hrvatstva i kršćanstva, i to, dakako, poglavito u katoličkoj varijanti, da je konfesionalna pripadnost u njegovoj interpretaciji lako mogla biti shvaćena gotovo kao osnovna nacionalna odrednica. U 'Katoličkom listu' na prijelomu stoljeća, napose u razdoblju između 1897. i 1900. stoga gotovo da i nema članka u kojemu u različitim oblicima ne bi bila prisutna misao o tome da katoličanstvo zapravo tvori samu 'jezgru (...) bića i (...) duše' hrvatskog naroda i da ga zbog toga nedvojbeno valja smatrati glavnim 'stožerom hrvatstva'.« ²⁹ Sve što je rečeno o ideološkome sloju

Mandaljene pobjednice upravo upućuje na zaključak da je Deželić u tome romanu gotovo programatski utjelovio smisao katoličkoga hrvatstva. U tome je smislu više nego simptomatično da za glavnu junakinju pisac odabire upravo djevicu i konačno sveticu, koja zahvaljujući tek vjeri u Boga uspijeva prebroditi sve prepreke i na kraju pobijediti. Pobjeda njezina ne znači samo očuvanje tjelesne neoskvrnjenosti, nego ponajprije vjernost »Tebi i Tvojjoj Crkvi katoličkoj«, a to znači nepristajanje na pokrštanje. Jer, nacionalna se samobitnost može očuvati isključivo očuvanjem vjerskoga identiteta koji je — u uvjetima ugroženosti i teritorijalne razjedinjenosti — jedini integracijski faktor. Zato Mandaljenino odbijanje da se uda za Mustaja na simboličnoj razini treba odčitati kao znak koji upućuje na nedvojbeno ideologijsko uporište iz kojega roman izrasta — katoličko hrvatstvo koje inzistira na »međuvisnosti katoličke vjerske i hrvatske nacionalne ideje«. ³⁰

Da je Velimir Deželić doista snažno participirao u idejama katoličkoga hrvatstva, koje se željelo »afirmirati kao hrvatska nacionalnointegracijska i društvena ideologija«, ³¹ govori i činjenica da je istupio iz Društva hrvatskih književnika i inicirao osnivanje Kola hrvatskih književnika (osnovano 15. svibnja 1913. godine) ³² »koje će moći okupiti sve književnike čisto hrvatskoga i katoličkoga pravca« ³³, a još više podatak da je upravo on »tajnik prvoga hrvatskoga katoličkoga kongresa, koji se 3. rujna 1900. sastao u Zagrebu« ³⁴ i kad »kao tajnik sudjeluje Deželić na svim sjednicama i konferencijama uz Strossmayera, Stadlera, Posilovića, Mahnića i druge biskupe hrvatske.« ³⁵ Konačno, spomenuto je već da ga je papa 1922. godine odlikovao Viteškim redom Grgura Velikoga. Uzmemo li u obzir političku situaciju na prijelomu stoljeća, procese liberalizacije građanskoga društva i s njim povezanu sekularizaciju te rekristijanizacijska nastojanja Crkve i ako u tome kontekstu sagledamo Deželićev roman *Mandaljena pobjednica*, njegove tematsko-motivske, žanrovske i ideologemske sastavnice, nedvojbeno dolazimo do zaključka da je riječ o tekstu kojim je Deželić snažno podupirao tada aktualnu ideologiju katoličkoga hrvatstva, točnije rečeno da je njegov nastanak potaknut jednim takvim konceptom.

4.

»U ovoj je knjizi historija viđena kao vjerski fanatizam. Književne vrijednosti ovaj roman nema« — zaključio je Stanko Korać o *Mandaljeni pobjednici*.³⁶ Iako formuliran rezolutno, njegov je sud točan, barem kad je o drugom dijelu formulacije riječ. Roman je to doista bez literarne vrijednosti, po svemu oblikovan u moralno-didaktičnom ključu. Kompozicijski jednostavan, s jednodimenzionalnom akterskom razinom, s pokojim analeptičnim odstupanjem od glavne fabularne linije, vrlo često sasvim nemotiviranim (kao što je epizoda o Marku Križevčaninu, str. 100-101), sa stereotipnim stilskim rekvizitarijem niskog izražajnog registra podrijetlom iz pučke književnosti,³⁷ s čestim molitveno-ispovjednim dionicama (Očenaš, Zdravo Marija, 22. i 63. psalam), s naglašenom vjerskom poukom, roman *Mandaljena pokornica* doista je — kako je primijetio Dubravko Jelčić — »književna propedeutika«. ³⁸ No, istraživaču hrvatske književne baštine on može biti zanimljiv kao primjer oživljavanja tematsko-motivskih i žanrovskih obrazaca oblikovanih u dubokim slojevima književne povijesti, djelo koje se oslanja o srednjovjekovnu hagiografsku literaturu, i to u vremenu kad je ta književna vrsta odavna prestala biti živa. S druge pak strane zanimljiva je *Mandaljena pobjednica* i po ideologemima u nju unesenima, po križanju svjetonazorskih koncepcija neujednačena vremenskoga podrijetla. U recepcijskom pak smislu Deželićeva *Mandaljena* ostaje u granicama vremena u kojemu je nastala. Tako se s Deželićevim romanom — i s njegovim romanima uopće — dogodio paradoks: pisac čije su knjige nekad imale desetke tisuća čitatelja postao je pisac za vrlo uzak krug književnopovijesno obrazovanih čitatelja, od pučkoga pisca pretvorio se u pisca kojim se elitistički bave estetički zahtjevni recipijenti, a umjesto onih koji su nekoć uživali u njegovim pseudopovijesnim fikcijama i romantičnim pričama dobio je čitatelje koji nemilosrdno otkrivaju nedostatke njegovih proza.

BILJEŠKE

¹ U bilješci o piscu u romanu *Mandaljena pobjednica* Josip Andrić kaže: »Dosad je Hrvatsko Književno Društvo sv. Jeronima izdalo dvije knjige od dra Velimira Deželića st.: prva je bila 'Hrvatske slave sjaj', a druga evo 'Mandaljena pobjednica'. Kako je ona prva raširena u više od 24. tisuće primjeraka te je svagdje radosno dočekan i rado čitana, tako će se i ova druga knjiga razići na sve strane, rado primljena i veselo pozdravljena. A iza nje će doći — daj, Bože, što prije — i treća...«

² Dakako, suvremenici ga nisu tako vidjeli. Sudeći po »vjekopisima« objelodanjenima za njegova života, Deželić je bio osoba izuzetno cijenjena, a za književni rad dobivao je samo pohvale. Ante Tresić Pavičić, primjerice, kaže: »U Deželića je plemenito srce, koje osjeća sve, što je humano, i otačbeničko čuvstvo, i ljubav prama roditeljima i obitelji, i saučešće u nevoljama čovječanstva.« Jovan Hranilović pak uzvikuje: »Da! — liepo cviče polja hrvatskoga.« O tome vidjeti: Stjepan Širola, *Dr. Velimir Deželić. Životopisni crtež o 25-godišnjici književnoga rada*, Zagreb, 1907, str. 20, 21.

³ Miroslav Šicel, *Književnost moderne*, Povijest hrvatske književnosti, knjiga 5, Sveučilišna naklada Liber — Mladost, Zagreb, 1978, str. 194. Stanko Korać pak kaže: »Svi historijski romani napisani u doba moderne gotovo su iste vrijednosti. U njima se prepričava historija i nižu nevažni detalji... Čitajući ove romane najbolje se možemo uvjeriti kako politička historija hrvatskoga naroda piscima nameće romantičarski stil i tehniku, naročito u historijskom romanu... U većini ovih romana ima vrlo mnogo naivnosti i plitkosti da ih današnji čitalac ne može ni čitati.« *Dvadeset godina hrvatskog romana 1895 — 1914*, Rad JAZU, 333, Zagreb, 1963, str. 471. Mira Sertić istoga je mišljenja: »Predstavnicu prvog smjera (pisci pučko-poučnih povijesnih romana — nap. M. T.) jesu Đuro Stjepan Deželić (1838 — 1907) koji je napisao uz svoju književničku i publicističku djelatnost i neke povijesne romane, kao nap. *Zujejka* i *Medvedgradski duh*, a zatim i Velimir Deželić st. (1864 — 1941). Potonji je napisao cio niz povijesnih romana koji se ne temelje na pouzdanim historijskim dokumentima, a pisani su više radi nacionalnih nego radi umjetničkih ciljeva...« »Stilske osobine hrvatskog historijskog romana«, u: *Hrvatska književnost prema evropskim književnostima*, uredili Aleksandar Flaker i Krunoslav Pranjić, Liber, Zagreb, 1970, str. 236.

⁴ Dubravko Jelčić, »Deželići u hrvatskoj književnosti«, u: *Dr. Velimir Deželić st.*, Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 27. i 28. XI. 1992. u Mariji Bistrici i Zagrebu, uredio Ante Krmpotić, Zagreb, 1993, str. 37.

⁵ Nedjeljko Mihanović, »O umjetničkoj strukturi Deželićeva književnog djela«, u: *Dr. Velimir Deželić st.*, Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 27. i 28. XI. 1992. u Mariji Bistrici i Zagrebu, str. 41.

⁶ Ljubomir Maraković, *Novi pripovjedači*, Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima, Zagreb, 1929, str. 107.

⁷ Krešimir Nemeč, *Povijest hrvatskog romana od 1900. do 1945. godine*, Znanje, Zagreb, 1998, str. 72.

⁸ Radovan Grgec, »Djelatnost Velimira Deželića st. u okviru Jeronimskog društva«, u: *Dr. Velimir Deželić st.*, Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 27. i 28. XI. 1992. u Mariji Bistrici i Zagrebu, str. 35.

⁹ *Književna revija*, 1-2, Osijek, 1994, str. 95-108. Taj je rad izvorno napisan kao pogovor Deželićevu romanu *Prokleti grad* (1930) koji je 1995. godine izdala Školska knjiga.

¹⁰ Svi navodi iz toga romana bit će citirani prema izdanju Hrvatskog književnog društva sv. Jeronima, Zagreb, 1926. U »Knjižnici dobrih romana« pojavit će se *Mandaljena pobjednica* kao prva knjiga prvoga kola.

¹¹ O toj sastavnici Deželićeva romanesknoga opusa Julijana Matanović kaže sljedeće: »Jednom, samo malo preciznijom genološkom analizom iz svih bi se Deželićevih romana mogle izdvojiti brojne tekstualne partije čiji tematski i strukturalni dijelovi odgovaraju žanrovima preuzetima iz govornih procedura kršćanskog obreda (Hicelina molitva za spas bolesnoga djeteta u romanu *Majka velikoga kralja*, propovijed starca Vuka u romanu *U buri i oluji*, Rajanino pokajanje u romanu *Petar Krešimir*, Galerijevo u romanu *Car Dioklecijan*). Takvi, nazovimo ih, sekundarni žanrovi u funkciji su iskazivanja autorskoga stava hrvatskoga katoličkog pisca Velimira Deželića st. U romanima *U službi kalifa* (1907.) i *Hadžibova kob* (1908.) i povijesni i ljubavni sloj podređeni su sloju religioznoga. U njima ne da su samo nazočne brojne refleksije o vjeri (Strežinja nakon preljuba s Aišom, razgovor Sulejmana i Strežinje), ispovijedne partije (Strežinja Timoteju o Aiši), propovjedne sekvence (Timotej Zlati), dijelovi iskazani u formi pitanje / odgovor (Strežinja i Džafar), biblijski motivi (motiv razmetnoga sina, nego je, i tu je naš odgovor vezan uz podjelu prema kriteriju žanra, kroz cjelokupnu razdiobu tematske građe (*U službi kalifa* kao prvi i *Hadžibova kob* kao drugi dio) lako iščitljiv i stav onoga realnog, stvarnog, ili samo izvanknjiževnoga pripovjedača.« Julijana Matanović, nav. dj., str. 99. Do istoga zaključka dolazi i Ivana Plejć analizirajući romane *U pandžama lava*, *Majka velikoga kralja* i *Petar Krešimir*: »Religiozno-moralistički sloj ugrađen je u monologe i dijaloge, u pripovijedanje u obliku brojnih refleksija i moralističkih sekvenci. Deželić obilno koristi Starozavjetne (Davidovi psalmi, Knjiga mudrosti) i Novozavjetne citate (Ivanova Apokalipsa), biblijske motive, pučke simbole (padanje zvijezde — najava pada Orseolovih, gavran — najava kuge u Veneciji), pučke poslovice i latinske »dictae et sententiae«. U jezičnom materijalu ovaj sloj se javlja u asocijacijama i poredbama (usporedba Hicela s djetetom Petrom Krešimirom i Madonom u crkvi svetoga Marka). No, zasigurno je najznačajnija uloga religiozno-moralističkog sloja u karakterizaciji pozitivnih likova, posebno glavnih i povijesnih likova ove trilogije (Stjepan, Hicela, Krešimir, Suronja). Takva ih je karakterizacija predstavila više svecima nego stvarnim i životnim ljudima, a nadasve se to odnosi na glavni lik Petra Krešimira. Petar Krešimir vjerojatno je zamišljen kao lik velikih razmjera. On je istodobno rodoljub, ratnik i pobjednik, mudar i brižan kralj

svoga naroda i iskreni kršćanin. Da je Deželić uspio razviti ove značajke glavnoga lika primjerenim stilskim sredstvima i postupcima, on bi u svojoj zamisli i uspio. Analizirajući ovaj lik stječe se dojam kako se Deželić nije uspio osloboditi svoje duhovnosti, pa ova najveća povijesna ličnost toga vremena misli, osjeća, postupa i djeluje više kao Deželićeva vizija idealnog kršćanskog monarha, nego kao narodni kralj u Hrvata u vremenu kad je katolicizam na našem prostoru tek puštao jače korijene. »Deželićeva »Krešimirijada«, *Književna revija*, 1-2, Osijek, 1994, str. 121.

¹² »I u taj čas priču joj se glas nevidljive moći, koji joj veli: 'Ja sam uz tebe. Ne boj se! Dok sam ja uz tebe, ti si jaka kao Samson. Spomeni se riječi svetog Pisma: Sve mogu u Onom, koji me krije!'« (str. 34)

¹³ »I kad se Ivan-Mandaljena toga spomenula, uhvati je groza. I na svoje čudo opazila je, da se ništa, posve ništa ne boji za sebe, već samo za njega, samo za Vuka. I sama nije znala, da li je već dosegla takvo savršenstvo u kreposti, da joj je život bližnjega bio draži od vlastitoga, i da li je u tome naličila Kristu Gospodinu, koji nas je ljubio do smrti na križu dajući život svoj i dragocjenu krv svoju. Ili se to u srce uvuklo nešto posve drugo, na što nije mogla nići da pomisli. I njezino se lice obasu crvenilom stida, i ona stade rastreseno tepati neku molitvu...« (str. 98)

¹⁴ Žena Vuka Zrinskoga, lijepa Mlečanka Đovana, zaljubit će se u Mandaljenu koja je preodjevena u muškarca. Ona će to, dakako, odbiti: » — Ivane, jesi li čuo kada pjevati onu: 'Anko, Ančice, dušo i srce, sjedi kraj mene i poljubi me'? Kad je Ivan-Mandaljena potvrdila, da pozna tu pjesmu, nastavi knjeginja: — A kad bi ja tu pjesmu izmijenila i pjevala: 'Ivo, Ivice, dušo i srce, sjedi kraj mene i poljubi me', što bi ti, Ivo, učinio? To je već bilo odviše jasno pitanje, a da bi mogla Ivan-Mandaljena ostati bez odgovora. Namrštivši svoje čelo odgovori: — Gospodarice, ja bih na to odgovorio riječima Očenaša: 'Ne uvedi nas u napast, nego nas izbavi od zla! Amen.' Strastvena Mlečanka nije bila zadovoljna s tim odgovorom. Ona mu se baci oko vrata i stade ga pomamno cjelivati. — Što to činiš, gospodarice? — odgovarao je Ivan-Mandaljena. — Što činim, luđače? Ljubim te i ljubiti ću te. Ja sam Putifarka, ali ti nisi valjada Josip? Ivan-Mandaljena zaboravi u taj čas, da je pred njom knjeginja i njezina gospodarica, već je odgurnu svom silom tako, da je užasno zaviknuvši pala na tla. — Nisam Josip, nisam Josip, ali sam ona sila, koja ti kliče u ime Boga velikoga: Obrati se prokletnice, inače ćeš u pakao!« (str. 116). U sličnoj će se situaciji Mandaljena naći i u Lombardiji kad je u nekoj krčmi pokušava zavesti »Talijanka, imenom Nineta, poznata cvjetarica, ljepotica na glasu«.

¹⁵ Josip Andrić kaže da je *Mandaljena pobjednica* »baš posebno namijenjena mladeži«.

¹⁶ Jacques Le Goff, *Srednjovjekovni imaginarij*, Antibarbarus, Zagreb, 1993, str. 147.

¹⁷ Vidjeti o tome u knjizi J. Pavića i T. Z. Tenšeka, *Patrologija*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1993, osobito str. 50-55.

¹⁸ Zanimljivo je navesti jedan podatak iz Deželićeva životopisa koji umogome objašnjava njegovu dobru upućenost u kršćansku literaturu: »Počevši od godine 1889. iz-

bjegavao je Velimir Deželić javni život u Beču, te je živio posve samotno sa svojom ženom i sinom. Već prije toga nastade potpun preokret i u duši njegovoj. Nekada je plovio liberalnim vodama, a čitao, kako već spomenuh, razne bezvjerske i protuvjerske knjige koje su napisali Kant, Rousseau, Voltaire, Häckel, Volney, Büchner i drugi pisci. Velimir se upoznao dapače s panteističkim i budističkim knjigama. No sretan obiteljski život — dobra žena i milo dijete — prinukao je Velimira, da se stao baviti vjerskim problemima. Tome je pridonijela također njegova neobuzdana težnja za upoznavanjem besmrtnosti duše i temeljnih etičkih načela. U bečkim knjižnicama našao je Velimir sva djela, što ih je trebao za novu svoju lektiru, te se naskoro u njemu porodilo zgražanje zbog prijašnjih nazora o životu. Isprvice se zadovoljio Velimir čitanjem spiritističkih i općenito kršćanskih knjiga; no kasnije počne proučavati sveto Pismo i katoličke apologetske pisce, naročito 'Die Welträtssel' i 'Das religiöse Leben' od Pescha, te glasovitu Hetlingerovu 'Apologiju kršćanstva'. U latinskom izvorniku pročitao je 'Imitatio Christi' od Tome Kempisa. Deželić je volio čitati također popularna djela Isusovca Hammersteina i glasovitoga Albana Stolza; a zajedno sa svojom ženom proučavao je živote svetaca, koji mu se sve većma pričinjahu kao 'heroji ljudske etike'. « Rudolf Horvat, *Životopis Dra. Velimira Deželića*, Braća hrvatskog zmaja, sv. XXV, Zagreb, 1914, str. 18-19.

¹⁹ Dunja Fališevac, *Hrvatska srednjovjekovna proza*, Hrvatsko filološko društvo, Zagreb, 1980, str. 110, 111.

²⁰ Na prijelazu stoljećâ nastalo je više epskih djela u stihu u kojima se kršćansko-turska tematika obrađuje na nov način, osobito kad je riječ o vjerskoj i nacionalnoj šarolikosti Bosne. O tome zanimljivo piše Dunja Fališevac u radu *Naracija u stihu u doba moderne (korpus, žanrovski sustav, tematski svjetovi)*, Dani Hvarškoga kazališta XXVII, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Književni krug, Zagreb — Split, 2001, osobito str. 81-85.

²¹ »I sad eto opet se diže četa, da omasti svoje ruke krvlju, da obudovi majke hrvatske, da obeščasti djevice hrvatske, da popali sela i gradove i da kopitima konja svojih pregazi i pogazi plodna polja i livade i da razori mila ognjišta i domove jednorodne braće.« (str. 83)

²² Mustaj će u jednome trenutku reći Frani: »Ne boj se! Ne ću da ti obeščastim crkve. Znam, da bi se to i meni osvetilo.« (str. 46)

²³ O toj koncepciji Robin G. Collingwood kaže: »Iz ovoga slijedi da čovjekovi uspjesi ne pripadaju snagama njegove vlastite volje i intelekta, nego nečemu drugome, od njega samoga drukčijem, nečemu što ga pokreće da čezne za ciljevima za kojima vrijedi juriti. On se, dakle, ponaša, sa stajališta povjesničara, kao da je on bio mudri projektant svoje vlastite sudbine; ali mudrost koju je pokazao u svome djelovanju nije njegova, nego Božja mudrost, čija milost usmjerava čovjekove želje prema vrijednim ciljevima. Na ovaj način planovi koji su ostvareni ljudskim djelovanjem (a takvi su planovi, po mome mišljenju, oni poput osvajanja svijeta od strane Rima) ostvaruju se ne zato što su ih ljudi zamislili, što su

se odlučili za njihovu korisnost i izumjeli sredstva za njihovo ostvarenje, nego zato što su ljudi, čineći s vremena na vrijeme ono što su datoga trenutka željeli činiti, izvršavali Božje namjere.« Robin Dž. Kolingvud (Robin G. Collingwood), *Ideja istorije*, preveo Risto Tubić, Svjetlost, Sarajevo, Globus, Zagreb, 1986, str. 60.

²⁴ *Životopis Dra. Velimira Deželića*, str. 11.

²⁵ Trpimir Macan, *Povijest hrvatskoga naroda*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Školska knjiga, Zagreb, 1992, str. 300.

²⁶ Zoran Kravar, *Ovostrana eshatologija*, u: Nikola Batušić, Zoran Kravar, Viktor Žmegač, *Književni protusvjetovi*, Matica hrvatska, Zagreb, 2001, str. 210.

²⁷ Mario Strecha, *Katoličko hrvatstvo. Počeci političkog katolicizma u banskoj Hrvatskoj (1897. – 1904.)*, Barbat, Zagreb, 1997, str. 58.

²⁸ Nema razloga ne vjerovati Rudolfu Horvatu, bliskom Deželićevu prijatelju, kad kaže: »Čim se Velimir Deželić zanio za katoličku vjeru, odmah je počeo muževno i otvoreno vršiti vjerske dužnosti. Nije ga od toga moglo odvratiti ruganje bivših drugova njegovih. Poput svih 'konvertita' tražio je i Velimir u prvo vrijeme obraćenja utjehu u pretjeranoj strogosti trapljenju. On je prečesto postio, a čitave mjesece znao bi živjeti kao vegetarijanac i apstinent. Time je ponešto poremetio i svoje zdravlje.« *Životopis Dra. Velimira Deželića*, str. 19.

²⁹ Mario Strecha, nav. dj., str. 75.

³⁰ Nav. dj., str. 75.

³¹ Nav. dj., str. 76.

³² Horvat bilježi da »osobito se osudjivalo, što je urednik 'Savremenika' dr. Branimir Vizner-Livadić na glavnoj skupštini 'društva hrvatskih književnika' 27. travnja 1912. držao govor, u kojem se oborio na nacionalizam u hrvatskoj književnosti.« Nav. dj., str. 27.

³³ Rudolf Horvat, nav. dj., str. 27.

³⁴ O Kongresu piše Mario Strecha u spomenutoj knjizi u poglavlju »Mi smo Hrvati i katolici«. On, međutim, Deželića nigdje ne spominje, a kao tajnika navodi Stjepana Korenića.

³⁵ Rudolf Horvat, nav. dj., str. 39. Nadalje, Deželić je predložio da se osnuje »Hrvatski katolički kasino« (od 1912. godine on mu je i predsjednik), sudjeluje u radu katoličkoga kluba »Imaculata«, a jedan je od glavnih osnivača društva »Congregatio beatae Mariae virginis major« za »akademski obrazovanu gospodu u Zagrebu«.

³⁶ Stanko Korać, *Hrvatski roman između dva rata 1914-1941*, Rad JAZU, 362, Zagreb, 1972, str. 755.

³⁷ Evo nekoliko primjera: »On te ne ljubi samo zato, jer je u tebe divno tijelo, jer su ti oči ko žeravke žive, jer su ti usta slađa od meda, jer ti je lice jagoda i mlijeko, ne, on još više ljubi tvoju bijelu golubinju dušu. On se divi mirisu njezinu, divnijem od zumbula i ljubica« (str. 30-31); »Kad je malo zatim doletilo debelo Ture, valjda njihov vođa, iz jedne krčmetine, gdje je pio rujno vino, već su bjegunci bili za puškomet daleko.« (str. 98)

³⁸ *Deželići u hrvatskoj književnosti*, str. 40.